

**УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА П.СКОРОПАДСЬКОГО:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ**

Формування та засвоєння учнями історичних понять є провідним процесом у створенні структури історичних знань. В цьому контексті особливо важливим та складним видається розуміння учнями сутності авторитарного режиму гетьмана Павла Скоропадського.

Проблематика формування української державності вивчається в курсі вітчизняної історії. На вивчення гетьманату відведено у нині діючій Програмі з історії України 3 години, а в школах з поглибленим вивченням історії України - 7 годин.¹

Історіографія зазначеної теми розлога, особливо її фактологічний контекст. Але питання сутності та типу держави П.Скоропадського залишається у концептуальному плані далеким від з'ясування. Науковці пропонують досить широку типологію гетьманату: маріонетковий режим, український різновид маріократії, маріонетковий уряд, не монархія і не республіка, авторитарний режим².

В українській історичній науці триває з'ясування форми, типу й характеру гетьманського режиму. На думку В'ячеслава Липинського, Дмитра Дорошенка, Наталі Полонської-Василенко, гетьманат став єдиною "правовою" українською державою, витвореною місцевими консервативними силами. Для авторів "уенерівської" школи це був маріонетковий режим, створений німецькими окупантами і позбавлений будь-якої опори в українському суспільстві. У політичному портреті П.Скоропадського, створеному українськими істориками Р.Я.Пірігом та Ф.М.Проданюком, мовиться про нього як про людину, "чиє сходження до гетьманських висот було епізодом, що розділив навпіл десятиліття вірного служіння "Царю и Отечеству" та марних сподівань "дідичної монархії" на терені України". Цікавою є компаративна стаття П.Захарченка "Симон Петлюра і Павло Скоропадський". Подією можна вважати появу колективної праці українських вчених "Останній Гетьман: ювілейний збірник пам'яті П.Скоропадського. 1873 - 1945", що узагальнює наукові пошуки з історії гетьманату³.

Останніми роками питання внутрішньої та зовнішньої політики уряду української держави П.Скоропадського знайшли своє відображення в дослідженнях М'якоти С.Є., Заруди Т.В., Машевського О.П., Клименка-Мудрого В.С.⁴.

Відомий український дослідник В.Ф.Верстюк у визначенні державної форми гетьманату уникає будь-яких двозначностей і кваліфікує його як авторитарний режим. Аналізуючи гетьманську грамоту "До всього українського народу", в якій мовилося про неспроможність попереднього уряду здійснювати державне будівництво, про бажання трудових мас за обставин, що загрожували національною катастрофою, мати державну владу, здатну "забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці", В.Ф.Верстюк відзначає, що до скликання українського Сейму вся "верховна влада в країні, як законодавча, так і виконавча", мала належати гетьманові. Прерогативи влади гетьмана були розписані в "Законі про тимчасовий державний устрій України". Гетьман призначав отамана (голову) Ради міністрів, затверджував і скасовував склад уряду, виступав найвищою посадовою особою у зовнішньополітичних справах, верховним воєначальником, мав право оголошувати амністію, а також воєнний чи особливий стан. Усе це свідчило про те, що в Україні на зміну демократичній парламентській формі державного управління приходить авторитарний режим⁵.

Аналіз зазначеного наукового загалу та фактичного матеріалу, незважаючи на розмаїття дефініцій щодо форми державного устрою гетьманату, дозволяє нам

приєднатися до визначення типології держави П.Скоропадського як авторитарного режиму.

У шкільному курсі історії України процес формування поняття "авторитарний режим" повинен починатися з показу його суттєвих ознак та розкриття їх на конкретному історичному матеріалі. Враховуючи той факт, що в шкільних підручниках з історії України⁶ при вивченні теми "Україна в боротьбі за збереження державної незалежності" (1918-1920 рр) та в Програмі з історії відсутнє визначення режиму П.Скоропадського, пропонуємо ввести для вивчення поняття "авторитарний режим" на першому уроці. Для розуміння учнями фактичного матеріалу, який буде вивчатися згодом, необхідно також подати (для запису в зошит) теоретичну модель авторитарного режиму⁷:

1. Відсутність новоствореної унітарної ідеології, яка закликала б до тотальної перебудови суспільства, а натомість орієнтація на традиційні національні, політичні та моральні цінності, часто на релігійні; відсутність однієї добре організованої партії, що узурпує всю владу.

2. Наявність лідера, який користується авторитетом серед усіх представників правлячого блоку та більшості громадян, який стежить за дотриманням балансу інтересів провідних соціальних груп.

3. Перебирання авторитарною владою частково законодавчих функцій та репресії проти тих, хто прагне підірвати стабільність режиму.

4. Наявність обмеженого політичного плюралізму.

5. Почасті контрольована і досить ефективна ринкова економіка.

6. Опора авторитарної влади на традиційні соціальні структури.

Основою формування історичних понять є історичні уявлення. Розглянемо проблему формування історичних уявлень про період гетьманату.

Для розуміння учнями сутності авторитарного режиму необхідно, перш за все, з'ясувати умови, за яких відбувалося становлення української держави Павла Скоропадського. Ці умови є класичним зразком обставин, сприятливими для появи і розвитку авторитарних режимів. Початок 1918 року був позначений в Україні такими подіями:

- більшовицька агресія з півночі та австро-німецька із заходу паралізували місцеву українську владу;

- неефективною виявилась діяльність Центральної Ради через зволікання зі створенням боєздатної армії та адміністративного апарату;

- гостра ворожнеча між двома провідними міністрами в уряді - Винниченком та Петлюрою - щодо політики Центральної Ради зумовила втрату контролю над ситуацією в країні та поразку Центральної Ради;

- пануючі в країні безладдя та анархія виробництва призвели до несприйняття населенням демократичної форми правління, прагнення утвердження сильної виконавчої влади⁸.

Таким чином, авторитарна політична система ініціюється у суспільствах, які опинились у стані соціального хаосу, громадянського протистояння, є слабо структурованими у політичному сенсі, переживають соціально-економічну кризу та морально-психологічний дискомфорт. Ситуація в Україні відповідала цим ознакам.

Виклад фактичного матеріалу вчитель може здійснювати в хронологічному порядку, узгоджуючи його з суттєвими ознаками авторитарного режиму, записаними учнями. Вивчення теми доцільно проводити, використовуючи Таблицю 1. Спочатку в лівій колонці учні записують суттєві ознаки авторитарного режиму, а згодом заповнюють праву колонку, добираючи з розповіді вчителя та шкільного підручника історичні факти, які підтверджують подані в лівій колонці ознаки:

Таблиця 1.

Суттєві ознаки авторитарного режиму.	Прояви суттєвих ознак авторитарного режиму в період гетьманату (історичні факти).
<p>1. Наявність лідера, який, спираючись на традиційні структури та національні групи, традиційні ідейні та моральні цінності, стежить за дотриманням балансу інтересів провідних соціальних груп, очолює виконавчу владу та значною мірою контролює законодавчу владу.</p> <p>2. Відсутність чітко розробленої унітарної ідеології, неоднорідність соціальної опори, відсутність єдиної добре організованої партії.</p>	

У ході вивчення теми вчитель акцентує увагу на подіях, які яскраво ілюструють авторитарний характер гетьманської держави та авторитаризм влади гетьмана.

Підтверджує авторитарний характер гетьманату підтримка Павла Скоропадського провідними соціальними верствами - заможним селянством. Головним виразником цих ідей і центром опозиції до Центральної Ради стала Українська Народна Громада (УНГ), яка об'єднала у своїх лавах землевласників і військових, зокрема, козаків вільного козацтва і офіцерів 1-го Українського корпусу.

Разом з Партією українських хліборобів-демократів та її лідерами М.Міхновським та В.Липинським УНГ відкрито висловлювала думки про те, що лише сильна диктаторська влада здатна вивести державу з безладдя та анархії. Прийнятною, на їх погляд, формою правління, було гетьманство, а найкращою кандидатурою на роль гетьмана - генерал П.Скоропадський. 29 квітня 1918 року за участю майже 8 тис. делегатів у Києві відбувся хліборобський конгрес, який одногolosно обрав гетьманом України П.Скоропадського. Передісторію та уроки квітневого перевороту П.Скоропадський через рік оцінив так: "Багато людей критикують мій крок і злим оком дивляться на відновлення Гетьманства. Зовсім зрозуміло, чому так відносяться до цього факту вороги української державності... Але тим, що звуть себе українцями, мені хочеться поки що сказати одне: пам'ятайте, що коли б не було мого виступу, німці, кілька днів пізніше, завели б на Україні звичайне генерал-губернаторство. Воно було б оперте на загальних основах окупації і нічого спільного з українством, розуміється, не мало б. Тим самим не було б Української держави, яка реально появилася на світовій арені хоч в цьому короткому періоді Гетьманства"⁹.

На думку О.Субтельного, "нова держава ґрунтувалась на незвичайному поєднанні монархічних, республіканських і, що особливо характерно, диктаторських засад"¹⁰.

Однією з найпринциповіших ознак авторитарної влади є перебирання нею широких законодавчих та виконавчих функцій. Так, згідно із законом про тимчасовий державний устрій української держави, гетьману належало виняткове право видавати всі закони, формувати уряд, бути верховним суддею, верховним військовокомандувачем та творити зовнішню політику.

Однак, незважаючи на продекларовану повноту влади в Україні, права гетьмана обмежувались співіснуванням республіканських елементів управління. У перспективі повноваження гетьмана мав обмежити законодавчий орган - сейм України, Державний Сенат став найвищою державною інстанцією¹¹. Було відроджено органи місцевого самоврядування, перевибори до яких було здійснено на підставі майнового цензу. Тепер

посади губернаторів і справників було замінено відповідно на посади губернських і повітових старост, які до того ж мали право розпускати місцеві виборні органи. Про поступові кроки до повної концентрації влади на місцях в руках старост (на прикладі Поділля) свідчить дослідження П.С. Григорчука "Політичне становище на Поділлі в період гетьманату Павла Скоропадського" ¹².

Природа авторитарного режиму диктує існування звичайних громадянських прав (свободи слова, совісті, друку, зборів) і, насамперед, права на приватну власність, права на працю тощо. У грамоті "До всього українського народу" гетьманом було проголошено відновлення приватної власності, зокрема, на землю, що створило правові підстави для повернення землі й майна також поміщикам. Згодом це спричинило масові селянські повстання. Політичні права громадян в Україні під час гетьманату в силу об'єктивних причин були обмежені. Так, кабінетом міністрів було складено перелік питань, обговорення яких не допускалось в пресі. До них належали: інформація про особу Гетьмана; критика його дій, пов'язаних із виконанням службових обов'язків і будь-яка інформація, що дискредитує особу Гетьмана; критика в грубій формі діяльності Ради Міністрів; неправдиві відомості про зміну складу уряду; заклики в будь-якій формі до ліквідації існуючого державного та суспільного ладу; розпалювання національної ворожнечі; заклики до страйків; повідомлення про повстання та інші протиправні дії; інформація про діяльність окупаційних військ, якщо її джерелом не є офіційні органи ¹³.

Безперечно, в період гетьманату інтереси людини цілком підпорядковувалися інтересам держави. Однак саме такі кроки П.Скоропадського дозволили протягом короткого часу сформувати дієздатний уряд та місцеві органи влади, навести елементарний лад та ліквідувати безвладдя в Україні, налагодити фінансово-кредитну систему, вирішити питання будівництва військово-морського флоту та створення регулярної української армії, досягти чималих успіхів у національно-культурному будівництві, значних - у зовнішній політиці.

Революції 1918 року в Австро-Угорщині та Німеччині позбавили П.Скоропадського державно-політичних партнерів і підірвали стабільність влади гетьмана. Держави-переможці світової війни Англія, Франція, США та Італія пообіцяли підтримку за умови встановлення федеративних зв'язків з Росією. В умовах наростання державно-політичної кризи 14 листопада 1918 року була проголошена грамота "до всіх українських громадян", в якій Павло Скоропадський оголошував про зміну урядового курсу: Україні "першій належить виступити у справі утворення Всеросійської федерації. Її кінцевою метою буде утворення Великої Росії" ¹⁴. Для України це означало втрату незалежності. Події, які відбувалися впродовж наступного місяця, засвідчили швидке занурення України у вир громадянської війни. 14 грудня гетьман зрікся влади.

Аналізуючи сім з половиною місяців існування держави П.Скоропадського, бачимо авторитарний характер режиму та його лідера.

На нашу думку, останній урок теми доцільно провести як повторювально-узагальнюючий урок. Серед запитань, на наш погляд, обов'язково повинні бути такі:

1. Які факти свідчать про авторитарний характер режиму П.Скоропадського?
2. Назвіть плюси та мінуси внутрішньої політики П.Скоропадського.
3. Чому П.Скоропадський не зміг утримати владу?
4. Чому П.Скоропадському не вдалось знайти компромісу з українською політичною елітою того періоду?
5. Якими були причини падіння політичної системи гетьманату?
6. Як Ви особисто ставитесь до П.Скоропадського як до історичної постаті в історії України?

Завершується урок та вивчення теми заключним словом вчителя про те, що період гетьманату був спробою встановлення авторитарного режиму державним діячем П.Скоропадським; це була спроба об'єднати еліту тогочасного суспільства навколо ідеї незалежності України.

З усього розглянутого можемо зробити висновки:

- гетьманський режим П.Скоропадського у підручниках та програмах з історії повинен бути визначений як авторитарний;
- формування в учнів поняття "авторитарний режим П.Скоропадського" здійснюється через засвоєння ознак авторитарного режиму на основі історичних уявлень про обставини виникнення та становлення гетьманату;
- логічний зв'язок між історичними уявленнями про гетьманат та властивими йому ознаками авторитарного режиму встановлюється через самостійну роботу учнів над таблицею "Історичні уявлення, які свідчать про авторитарний характер української держави П.Скоропадського".

Таким чином, методика вивчення теми "Українська держава П.Скоропадського" спрямована на усвідомлення та розуміння учнями сутності авторитарного режиму гетьманату.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Програми для загальноосвітніх закладів - історія України. Всесвітня історія (нова редакція). 5-11 класи.- К., 1998.- С.39; Програма для шкіл з поглибленим вивченням історії України (7-11 кл.).- К., 1996.- С.19; 2. Мала енциклопедія етнодержавності.- К., 1998.- С.306, 883. Історико-політичні уроки української державності: Енциклопедичний словник.- Київ - Донецьк, 1998.- С.85. Основи етнодержавознавства.- К., 1997.- С.248. Історія України: нове бачення: У 2-х т./Під ред. В.А.Смолія.- К.: Україна, 1996.- Т.2.- С.54; 3. Грицак Я.Й. Нариси історії України: Формування модерної української нації. XIX - XX ст. - К.: Генеза, 1996.- С.134. Пиріг Р.Я. Проданюк Ф.М. П.Скоропадський: штрихи до політичного портрету.// УДЖ.- 1992.- №9.- С.91-105. Захарченко П. Симон Петлюра і Павло Скоропадський.// Історія України.- 1999.- №8.- С.1-3. Останній Гетьман: ювілейний збірник пам'яті П.Скоропадського. 1873 - 1945.- К., 1993; 4.Мякота С.Є. Економічна політика уряду Української держави (травень - грудень 1918 р): Дис. канд. істор. наук. 07.00.01. Київський ун-тет ім. Т.Г.Шевченка.- К., 1997.- С.190. Заруда Т.В. Зовнішньополітична діяльність уряду Української держави: 1918 рік: Автореф. дис. канд. істор. наук. 07.00.01./ Київський ун-тет ім.Т.Г.Шевченка.- К., 1995.- С.15. Машевський О.П. Політика уряду гетьмана П.Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень-грудень 1918 р.): Автореф. дис. канд. істор. наук. 07.00.01./ Київський ун-тет ім. Т.Г.Шевченка.- К., 1997.- С.16. Клименко-Мудрий В.С. Національно-демократичний рух за часів української держави гетьмана Скоропадського: Автореф. дис. канд. істор. наук. 07.00.01./ Київський ун-тет ім. Т.Г.Шевченка.- К., 1997.- С.22. 5. Історія України: нове бачення: У 2-х т./ Під ред. В.А.Смолія.- К.: Україна, 1996.- Т.2.- С.54. Історія України./ В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, О.І.Гуржій та ін.; Під ред. В.А.Смолія.- К.: Альтернативи, 1997.- С.208; 6. Кульчицький С.В. та ін. Історія України: Підручник для 10 кл. серед. шкіл.- К.: "Освіта", 1998.- С.49-69. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917-1945. 10 клас: Підручник для серед. загальноосв. шкіл.- К.: Генеза, 1998.- С.68-84; 7. Якушик В. Різновиди політичних режимів.// Віче.- 1995.- №9.- С.130-131; 8. Історія України / Керівник авт. кол. Ю.Зайцев.- Львів: Світ, 1996.- С.230-232. Субтельний Орест. Україна: історія /Пер. з англ. Ю.І.Шевчука.- К.: Либідь, 1992.- С.308; 9. Скоропадський П. Спомин.- К., 1992.- С.111-112; 10. Субтельний Орест. Україна: історія/ Пер. з англ. Ю.І.Шевчука.- К.: Либідь, 1992.- С.308; 11.Енциклопедія українознавства. Том 1.- Львів, 1993.- С.377-378; 12. Григорчук П.С. Політичне становище на Поділлі в період гетьманату Павла Скоропадського// Україна: минуле, сьогодення, майбутнє: Збірник наукових праць.- К., 1999.- С.183-188; 13. Яременко О.І. Політичні права громадян в українській державі 1918 року// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Вип.1. Серія: Історія: збірник наукових праць/ За заг. ред. проф. П.С.Григорчука.- Вінниця, 1999.- С.64; 14. Історія України./ В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, О.І.Гуржій та ін. ; Під ред. В.А.Смолія.- К.: Альтернативи, 1997.- С.217.